

Леонід Кривизюк

РОЛЬ БРОНЕТАНКОВИХ ВІЙСЬК У ДОСЯГНЕННІ УСПІХУ МЕЛІТОПОЛЬСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу бронетанкових військ у складі Південного (4-го Українського) фронту при прориві сильно укріпленої оборони противника на рубежі “Східного валу” і розвитку оперативного успіху з форсуванням річки Молочна в обмежені терміни підготовки наступальної операції.

Ключові слова: армія, загородження, корпус, наступальна операція, плацдарм, противник, танки, угруповання.

Статья посвящена анализу бронетанковых войск в составе Южного (4-го Украинского) фронта при прорыве сильно укрепленной обороны противника на рубеже “Восточного вала” и развития оперативного успеха с форсированием реки Молочная в ограниченные сроки подготовки наступательной операции.

Ключевые слова: армия, заграждения, корпус, наступательная операция, плацдарм, противник, танки, группировка.

The article examines role of armoured troops as part of the Pivdeny (4th Ukrainian) front in penetration of strongly reinforced defence of enemy troops on the “Shidny val” (Eastern Rampart) line and its exploitation with forced crossing of the river Molochna in conditions of limited time of offensive operation preparation.

Key words: army, obstruction, corps, offensive operation, springboard, enemy, tanks, military alignment.

Воєнно-політичне становище на німецько-радянському фронті в кінці серпня 1943 р. склалося на користь Червоної Армії. Після розгрому противника під Курськом радянські війська нанесли головний удар на Україні з метою завершити розгром ворожих військ південного крила фронту і позбавити противника можливості використати для довготривалої оборони такі природні перешкоди, як річки Десна і Дніпро.

У становищі, що склалося, гітлерівське командування доклало величезні зусилля для того, аби зупинити наступ Червоної Армії на завчасно підготовлених оборонних рубежах і стабілізувати фронт. Особливу увагу воно надавало утриманню оборонного рубежу "Східний вал", який мав би проходити: р. Нарва, Псков, Вітебськ, Орша, р. Сорж, середня течія р. Дніпра, р. Молочна.

Під час наступу Червона Армія провела низку операцій з метою звільнення важливого промислового району Донбасу і багатих сільськогосподарських районів Лівобережної України. З її висуванням на р. Дніпро і захопленням плацдармів на його правому березі планувалося створити необхідні умови для наступного звільнення від німців Правобережної України [14, с. 359-360].

У радянській історіографії [4; 9; 10; 14; 17] і у мемуарній літературі [2; 3; 8; 18] багато уваги приділялося звільненню Лівобережної України, однак Нижньодніпровській стратегічній наступальній операції і її складовій – Мелітопольській – відведено недостатньо місця. У вітчизняній [1; 6; 13] та радянській [5; 11; 12] історичній науці досліджувана проблема не знайшла належного висвітлення. Зокрема, нерозкритими сторінками вітчизняної воєнної історії залишається питання прориву укріпленої стійкої оборони противника східніше Запоріжжя і на р. Молочній.

Метою статті є спроба розкрити роль бронетанкових військ у Мелітопольській наступальній операції.

Верховне головнокомандування вермахта після поразки в Донбасі планувало будь-якою ціною утриматися на рубежі "Східного валу", нав'язати Червоній Армії ведення позиційної війни і виграти час для руйнування антигітлерівської коаліції. Найближчими завданнями для груп армій "Центр" і "Південь" були ліквідація плацдармів радянських військ на Дніпрі, збереження Правобережної України з її найважливішими економічними районами. Наприклад, сталеварна промисловість Німеччини одну третину всієї потреби у марганцевій руді покривала за рахунок Криворізького басейну [11, с. 323]. Гітлерівці, користуючись відсутністю другого фронту у Європі, зосередили основні зусилля на Східному напрямку. У вересні 1943 р. на Україну із Західної Європи були перекинуті 13 піхотних дивізій, в жовтні – 7, в їх числі 3 танкові [5, с. 428].

Південніше, від Запоріжжя до Азовського моря, німці підсилили свої відступаючі війська п'ятьма дивізіями, які перекинули із Криму, Таманського півострова і групи армій "Північ". Їм удало-

ся закріпитися на завчасно підготовлених позиціях. До 22 вересня вони утримували район на лівому березі Дніпра на схід від Запоріжжя і зайняли оборонний рубіж по р. Молочна [14, с. 360]. Угрупування противника, яке оборонялося у смузі Південного фронту (6-а армія, частина сил 17-ї армії, групи армій “А”, авіація 4-го повітряного флоту), нараховувало 210 тис. осіб, 1500 гармат і мінометів, біля 300 танків і штурмових гармат і до 700 літаків. Оборона противника включала 2-3 смуги (загальною глибиною 10-20 км) з розвинуеною системою траншей, довготривалих вогневих споруд, багаточисельних протитанкових і протипіхотних загороджень. Основним вузлом німецької оборони був Мелітополь.

З метою завершення звільнення Лівобережної України, форсування Дніпра і захоплення стратегічних плацдармів на його правому березі з 26 вересня по 5 листопада 1943 року силами Степового, Південно-Західного, Південного (з 20 жовтня відповідно 2, 3 і 4 Українських) фронтів [10, с. 277] була проведена Нижньодніпровська стратегічна наступальна операція. Вона включала Мелітопольську, Запорізьку, П'ятихатську, Знаменську і Дніпропетровську фронтові наступальні операції [5, с. 428; 15, Схема 31].

Мелітопольську наступальну операцію (26 вересня-5 листопада) проводили війська Південного фронту (командувач генерал армії Ф. І. Толбухін). Їм було поставлено завдання розгромити мелітопольське угруповання противника на одній з найукріпленіших ним ділянок “Східного валу”, що прикривав Північну Таврію та підступи до Кримського півострова, визволити Північну Таврію й вийти в пониззя Дніпра [9, с. 351; 7, с. 596]. Командування Південного фронту зосередило на рубежі р. Молочної 35 дивізій, які нараховували 555,3 тис. осіб, 5320 гармат і мінометів, 778 танків і САУ, 1110 літаків [5, с. 428; 13, с. 336].

22 вересня представник Ставки ВГК маршал О. М. Василевський доповів Й.В. Сталіну замисел Мелітопольської операції [16, с. 311-313]. Він передбачав нанести два охоплюючі удари: головний – силами 5-ї ударної (командувач генерал-полковник В. Д. Цвєтаєв), 44-ї (генерал-лейтенант В. О. Хоменко) і 2-ї гвардійської (генерал-лейтенант Г. Ф. Захаров) армій північніше Мелітополя в загальному напрямку на Михайлівку, Веселе; допоміжний – із району південніше Мелітополя силами 28-ї армії (генерал-лейтенант В. Ф. Герасименко) в обхід міста з південного заходу. Для розвинення успіху на головному напрямку планува-

лося використати другий ешелон фронту – 51-у армію (генерал-лейтенант Я. Г. Крейзер), 11-й танковий корпус і дві кінно-механізовані групи (КМГ) – “Ураган” (20-й танковий і 5-й гвардійський кавалерійський корпуси; генерал-майор А. Г. Селіванов) і “Буря” (4-й гвардійський кавалерійський, 4-й гвардійський механізований корпуси; генерал-лейтенант М. Я. Кириченко) [1, с. 224-225; 2, с. 207; 4, с. 441; 5, с. 428-429; 6, с. 102].

Рухомі групи планувалося ввести в прорив після виходу 5-ї ударної, 44-ї і 2-ї гвардійської армій на рубіж Орлянське – Михайлівка – Новобогданівка. Кінномеханізованій групі “Ураган” передбачалося наступати в напрямку Веселе – Нижні Серогози із завданням вийти в район Каховки, Британи, Великої Маячки, захопити переправи біля Каховки і плацдарми на північному березі Дніпра. На другий день операції групі наказано вийти в район Веселого, на четвертий – Нижні Серогози і на шостий – Каховки і Цюрупинська. КМГ “Буря” отримала завдання наступати в напрямку Друга-Горна, Іванівка, Асканія-Нова з метою не пізніше шостого дня операції вийти в район Армянська та Ішуні, перерізати залізницю із Криму на Херсон і закрити вихід німцям із Криму на Перекоп; 11-й танковий корпус, залишений у підпорядкуванні командувача фронтом, планувалося ввести в прорив одночасно з КМГ “Буря” в напрямку Іванівка, Петрівка із завданням вийти до станції Салькове і далі на Сиваш, щоб закрити відступи із Криму через Сиваш. Всю авіацію фронту в перші дні операції планувалося використати для забезпечення прориву, а далі – для підтримки кінномеханізованих груп.

План Мелітопольської операції Верховний Головнокомандувач ухвалив в ніч на 24 вересня. У ньому передбачалося висадити на 2-3-й день операції морський десант в районі Генічеську із завданням перекрити залізницю Мелітополь – Джанкой і не допустити постачання мелітопольського німецького угруповання із Криму. Повітряний десант наказано використати на другому етапі операції для захоплення Кримських перешийків у взаємодії з рухомими групами фронту [1, с. 225; 5, с. 429-430; 16, с. 206].

“На підготовку до операції відводилося всього три дні, – згадував С. Бірюзов. – У цих умовах штаб фронту повинен був проявити виняткову мобільність. Буквально за лічені години необхідно було спланувати всю операцію по етапах, відпрацювати питання взаємодії між родами військ, здійснити повітряну і наземну розвідку, провести розподіл матеріальних засобів” [2, с. 208-209].

Генерал армії С. М. Штеменко (на той час – начальник оперативного управління Генерального штабу РСЧА) зазначив, що фактор часу і на цей раз був вирішальним. З урахуванням цього і планувалася операція, її терміни і темпи [18, с. 248]. З огляду на обмежений термін її підготовки це не дозволило провести весь комплекс заходів з планування, організації взаємодії військ і їх всебічного забезпечення.

Мелітопольська операція розпочалася вранці 26 вересня 1943 р. 45-хвилинною артилерійською підготовкою. Але ні артилерія, ні бомбові удари авіації не змогли знищити усі вогневі засоби німців. Атакуючі війська просуваючись повільно, несли великі втрати. Лише на деяких ділянках ціною великих зусиль вдалося просунути на 2-4 км [2, с. 210]. Противник здійснював жорстокий опір, проводив багаторазові контратаки піхоти і танків при підтримці значних сил авіації. [3, с. 339]. У зв'язку з цим командувач фронтом тимчасово призупинив наступ. Радянські війська, відбиваючи контратаки, одночасно провели необхідне перегрупування, поповнили запаси боєприпасів і пального.

9 жовтня Південний фронт відновив наступ. Війська 28-ї армії, які наступали південніше Мелітополя, разом з 11-м танковим корпусом (генерал-майор М. М. Радкевич) форсували р. Молочну і прорвали головну смугу німецької оборони. Для розвинення успіху командувач фронтом 12 жовтня ввів у бій 51-у армію з 19-м танковим корпусом (генерал-лейтенант Васильєв І. Д.) [5, с. 430]. Враховуючи міцність укріплень ворога на річці Молочній, 19-му танковому корпусу для посилення були додані два гаубичні артилерійські полки, артилерійський полк “катюш”, винищувально-протитанковий артилерійський, зенітний артилерійський полки і саперний батальйон. Прорив танкістів забезпечувався також вогнем артилерії 28-ї армії, а з повітря підтримувався 1-ю гвардійською штурмовою авіаційною дивізією [1, с. 230].

Після прориву тактичної оборони противника слідом за 19-м танковим був введений в бій 4-й гвардійський кавалерійський корпус. Наступаючи західніше Мелітополя по тилах противника, ці з'єднання протягом трьох діб просунулися на 60 км, порушивши управління ворожих військ і змусили їх відійти в південно-західному напрямку на всій ділянці фронту. Переслідуючи німців з темпом до 50 км на добу, 19-й танковий корпус стрімко до кінця жовтня передовими частинами з ходу оволодів Асканія-Нова, розчленивши 6-у армію на два угруповання [17, с. 155-156].

З'єднання 51-ї армії 13 жовтня захопили південну частину Мелітополя. 18 жовтня фронт був підсилений 3-ю гвардійською армією (генерал-лейтенант Д. Д. Лелюшенко), яка раніше діяла в складі військ Південно-Західного фронту.

Гітлерівське командування прагнуло будь-якою ціною утримати Мелітополь і рубіж оборони по р. Молочній. Із Криму і Таманського півострова сюди було перекинуто з кінця вересня до 20 жовтня до дев'яти дивізій [14, с. 402]. 23 жовтня з'єднання 51-ї армії у взаємодії з 28-ю армією повністю звільнили місто. До того часу війська правого крила 4-го Українського фронту, де була розгорнута 3-я гвардійська армія, також прорвали оборону противника і перерізали залізницю Запоріжжя – Мелітополь. Німецьке угруповання не змогло утримати натиск радянських військ. Рухомі з'єднання фронту були введені у прорив південніше Мелітополя, при підтримці 8-ї повітряної армії швидко розвинули успіх, загрожуючи основним комунікаціям противника. 26 жовтня німецькі війська змушені розпочати загальний відхід. Війська 4-го Українського фронту перейшли до переслідування противника. Розгром північного угруповання здійснювали війська правого крила фронту, у складі яких діяла кінномеханізована група генерал-майора А. Г. Селіванова. Не вв'язуючись у бої з підрозділами прикриття противника, передові загони КМГ у кінці жовтня прорвалися до Дніпра і з ходу захопили Горностаївку (150 км на захід від Мелітополя). Частиною сил 4-й механізований корпус (генерал-лейтенант Т. І. Танасишин) наніс удар в південному напрямку, у взаємодії із з'єднаннями 44-ї, 2-ї гвардійської армій і 2-го гвардійського механізованого корпусу (генерал-лейтенант К. В. Свиридов) 2 листопада визволили Каховку [5, с. 4430-431].

Південне угруповання противника було відрізане від дніпровських переправ. Війська 28-ї армії у взаємодії з 19-м танковим корпусом притиснула його до Чорноморського узбережжя. Втративши здатність до опору, воно змушене було капітулювати.

Поки загальновійськові армії громили південне угруповання противника, 19-й танковий корпус продовжував стрімкий наступ на Перекоп. В ніч на 1 листопада він разом з 4-м гвардійським кавалерійським корпусом досягли Турецького валу, прорвали поспішно зайняту оборону гітлерівців і на їхніх плечах прорвалися до Армянська. Німці, підтягнувши резерви до горловини прориву, відновили фронт оборони. Дві доби радянські танкісти вели в

оточенні нерівну боротьбу з переважаючими силами противника. Вранці 3 листопада з підходом 51-ї армії вдалося знову оволодіти проходом через Турецький вал і плацдармом біля Армянська.

Героїчні дії танкістів були відзначені керівництвом СРСР. 19-й танковий корпус став Червонопрапорним. Багато військовослужбовців нагороджені орденами, а генералу І. Д. Васильєву присвоєно звання Героя Радянського Союзу [17, с. 156].

З ліквідацією запорізького плацдарму і виходом 4-го Українського фронту до пониззя Дніпра і Перекопу вся Лівобережна Україна, від гирла річки Сорж до Чорного моря, на відстані 1200 км, крім нікопольського плацдарму, була звільнена, замкнувши ворогів у Криму [8, с. 87; 12, с. 307].

У результаті виходу Червоної Армії до Кримського перешийку всі німецько-румунські війська, які перебували в Криму, були блоковані з суходолу і ізольовані від решти німецької армії.

За період наступу – 26 вересня по 5 листопада 1943 року – війська 4-го Українського фронту просунулись у західному і південно-західному напрямках від 50 до 300 км, розгромили 8 дивізій противника і 12 дивізіям нанесли значні втрати (знищено близько 85 тис. і полонено понад 22 тис. осіб), звільнили від окупантів усю Північну Таврію. Тільки в районі Нікополя ворог ще утримував невеликий плацдарм на лівому березі Дніпра.

Мелітопольська операція повчальна проривом сильно укріпленої оборони противника з форсуванням річки. Досвід операції показав, що для здійснення прориву вимагається всебічна підготовка. Одним із найважливіших моментів повинна бути ретельна розвідка системи оборони противника, розташування його оперативних і тактичних резервів. Обмежені терміни підготовки операції не дозволили провести детальну розвідку ворожого угруповання і системи його оборони (особливо системи вогню), розміщення резервів, а також створити необхідні запаси боєприпасів і пального. Це стало причиною малоефективної артилерійської підготовки, низьких темпів прориву тактичної зони оборони противника, вимушеної паузи в операції і великих втрат.

Прорив, здійснений під час бою на р. Молочній у районі Мелітополя, був уміло використаний командувачем фронту, який перегрупував, з головного на допоміжний, в район прориву 51-у армію разом з 19-м танковим і 4-м гвардійським кавалерійським корпусами. Успішні дії цих з'єднань змусили противника відступити у західному напрямку.

Джерела та література:

1. Безродний Є. Мелітопольська наступальна операція / Є. Безродний // Україна в полум'ї війни 1941-1945./ Кер. авт. кол. Панченко П. П. – К.: Україна, 2005. – 560 с.
2. Бирюзов С. Когда гремели пушки / С. Бирюзов. – М.: Воениздат, 1961. – 284 с.
3. Василевский А. Дело всей жизни. Издание третье / А. Василевский. – М.: Политиздат, 1978. – 552 с.
4. Великая Отечественная война 1941-1945: энциклопедия. – М.: Сов. Энциклопедия, 1985. – 832 с.
5. Дайнес В. Бронетанковые войска Красной Армии / В. Дайнес. – М.: Яуза, Эксмо, 2009. – 640 с.
6. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на території України / В. Грицюк. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2010. – 150 с.
7. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – Т. 6: Ла-Мі. – К.: Наукова думка, 2009. – 784 с.
8. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. / Г.К. Жуков. – М.: Агенство печати Новости, 1983. – Т. 3. – 352 с.
9. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: В 6 т. – М.: Воениздат, 1961. – Т. 3. – 664 с.
10. История военного искусства. / Под общей редакцией П.А. Ротмистрова. – М.: Воениздат, 1963. – Т. 2. – 720 с.
11. Типпельскирх К. История Второй мировой войны / К. Типпельскирх. – СПб.: Полигон; М.: АСТ, 1999. – 760 с.
12. Меллентин Ф. Танковые сражения 1939–1945 гг: боевое применение танков во Второй мировой войне / Ф. Меллентин. – М.: АСТ; СПб.: Полигон, 2005. – 437 с.
13. Муковський І. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни / І. Муковський, О. Лисенко. – К.: Книга Пам'яті України, 1996. – 568 с.
14. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. – Т. 2. – М. Воениздат, 1958. – Ф. 2. – 520 с.
15. Операции Советских Вооруженных Сил в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. / Альбом схем / – М.: Воениздат, 1958.
16. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: документы и материалы. 1943 год. – М.: ТЕРРА, 1999. – Ф. 16 – 360 с.
17. Советские танковые войска 1941-1945. Военно-исторический очерк. – М.: Воениздат, 1973. – 340 с.
18. Штеменко С. Генеральный штаб в годы войны. / С. Штеменко – М.: Воениздат, 1975. – Книга 1-я. – 486 с.